

Hasan el-Benna ve Müslüman Kardeşler Uluslararası Sempozyum

حسن البنا وحركة الإخوان المسلمون
ندوة عالمية

5-6 Mayıs İkibinoniki Ankara

II

Millet Cd. Şehremini Mh. Ereğli Camii Sk.
Selamet Apt. No: 4 / A Fatih-İstanbul
Tel: 0212 520 51 57

gencBİRİKİM
derneği

İlkiz Sk. 22 / B Sıhhiye- Ankara
Tel: 0312 229 67 18

HİLAFETİN YOKLUĞUNU TELAFİ YOLU OLARAK ULUSLARARASI İHVAN HAREKETİ

Yasin Aktay

İhvan-ı Müslimin Mısır'da ortaya çıkmışsa da kısa sürede bütün Arap dünyasında etkide bulunmuş, örgütlenmiş bir harekettir. Burada İhvan'ın uluslararası bir örgüt ve bir kuruluş olarak yapısına, tarihine, mahiyetine bakmayı deneyeceğiz. İhvan-ı Müslimin teşkilatı hangi şartlarda, hangi ihtiyacı karşılama ve ne tür iddialarla ortaya çıkmıştır? İhvan nasıl bir boşluk bulabilmiş ki bu kadar kısa sürede bu kadar büyük bir yaygınlık kazanabilmiştir. 1928 yılında Hasan El- Benna bir öğretmen olarak bu teşkilatı kurduğu zaman böyle büyük bir yapıya ulaşacağını öngörmüş müydü? Bugün bunu bilme şansımız yok. *Hatıralarım*'da ve başka eserlerinde buna dair bir şeyler söylüyor, bu konuda başka değerlendirmeler de var ama bir kısmı belki geriye dönük okumalar olarak da algılanabilir.

Hasan el- Benna bu teşkilatı kurduktan sonra aşağı yukarı 20-21 yıl boyunca kendisi yönetti. Bu süre zarfında bir hayli mesafe de kat ettirdi. Yaşadığı dönem içerisinde İhvan-ı Müslimin'e uluslararası bir vizyon kazandıracak şekilde yönetti. Bu esnada 1920'lerde İslam dünyasının ne durumda olduğuna; uluslararası öngörülerini veya hedefleri olan bu teşkilatın o günkü dünya içinde neyi ifade ettiğine bakmak lazım. Karşımıza şöyle bir manzara çıkıyor: 1924 yılında hilafetin kaldırılmasıyla birlikte İslam dünyasında büyük bir boşluk meydana gelmiştir. Hilafetin kaldırılması İslam dünyasının bütünlüğünü bozmuş hatta İslam âlemini siyasi bir odağa sahip olan bir yapı olmaktan çıkarmış, alabildiğine dağınık ve kaotik bir duruma getirmiştir. Bir liderliği, organik bir yapısı ve bütünlüğü olmayan bir dünya... Dünya demeye bin şahit ister tabiri caizse. Osmanlı devletinin yıkılması ve hilafetin kaldırılmasıyla birlikte bütün İslam

dünyasında Müslümanların maruz kaldığı bu dağılma, bir bedenden bir bütünlükten yoksun olma süreci aslında Müslümanların o günkü durumu, hatta ondan sonraki bütün durumları için baz alınacak önemli bir unsur, önemli bir tespit, önemli bir noktadır.

Halifesizlik Sendromu

Esasen Müslümanların bu günkü durumunu dahi değerlendiren analiz ederken ilk etapta göz önünde bulundurmanız gereken nokta Müslümanların siyasi bir odaktan ve bütünsellikten yoksun olmalarıdır. Bu konuda başka din ve mezheplerle, başka medeniyetlerle birçok karşılaştırmalar yapmak mümkündür. Bu karşılaştırmayı yaptığımız zaman dünyada Müslümanlar kadar bu durumdan muzdarip olan başka bir din grubunun olmadığını söyleyebiliriz. Yani Katoliklerin bir Vatikanları var, Protestanların hem Amerikalıları hem Almanları hem İngiltereleri var. Ortodoksların bir Rusyaları bir Yunanistanları bir Bulgaristanları var. Bu ülkeler sadece bir ulus devlet olarak kendi varlıklarını sürdürmüyorlar aynı zamanda bir dini temsil iddiasına da sahipler ve bunu din adına yapmaktadırlar. Yunanistan'ın anayasasında mesela, değiştirilmesi teklif edilemeyen başlangıç maddelerinden birinde Yunan Devletinin teslis akidesine sahip Hristiyanlığın temsilini önceleyen bir devlet olduğu söylenir. Bir AB devletinde bu anayasa maddesi bir sorun oluşturmuyor bile. Keza bir İngiltere sonuça Anglikan kilisesinin bir temsilcisi olarak bir devlet iradesini tecessüm ettirir. Osmanlı da halifelik dünyadaki bütün Müslümanların birliğini bütünlüğünü temsil ediyordu. Şii dünyasını belki bu birlikten istisna etmek mümkün ise de aslında Osmanlı Şii dünyasını da temsil ve ihata ediyordu. O yüzden, mesela, Irak'taki, Arabistan'daki başka yerlerdeki Şiiler de Osmanlı imparatorluğunun temsil alanı içerisinde bulunuyorlardı. En azından Avrupa'ya karşı Müslüman bir varlığı sembolize ve temsil ediyordu. Oysa 1924'te Hilafetin kaldırılması ile birlikte Müslümanlarda tam bir dağılma meydana geldi. Müslümanlar kelimenin tam anlamıyla başsız bir gövde haline geldiler.

Hilafetin kaldırılması esnasında yaşanan tartışmalar çok manidar ve ilginçtir. Mısır'da meşhur İslam âlimlerinden Ali Abdurrazık, Hilafetin yozlaşmış olduğundan, revize edilmesi ve farklı başka bir hilafet modeli geliştirilmesi gerektiğinden

bahseder. Onun öncesinde Cemalettin Afgani'nin öncülüğünde bazı tartışmalar yapılmıştır. Hilafetin ne ve nasıl olması gerektiğine dair bütün dünya Müslümanlarını temsil edecek bir hilafet mekanizmasının bir İslam birliğinin başka bir organizasyon çatısı altında gerçekleştirilmesi gerektiği hususunda bazı fikirler ileri sürülmüştür.

Bu fikirler tartışılırken Afgani bir ara Abdülhamit'in davetiyle İstanbul'a gelmiş ve bir süre İstanbul'da kaldıktan sonra burada vefat etmiştir. O dönemde Abdülhamit'in yürütmekte olduğu İslam Birliği projesini de değerlendirme fırsatı bulmuş ve ona karşı kendi tepkisini kendi cevabını da geliştirmiş ama ömrünün son dönemlerinde en azından Osmanlı'nın İslam Birliğine merkez olma konumuyla Cemalettin Afgani'nin İslam Halifeliği konusu birbiriyle birleşmiş, bir bakıma kaynaşma yolu bulmuştur.

Mısır'da her ne kadar halifeliğin kaldırılması veya Osmanlı'dan alınıp başka bir şeye dönüştürülmesi hususunda epey taraftar bulan bir tartışma veya bir eğilim varsa da hilafetin topyekün lağvedilmesi gibi bir düşünce kimsenin ne onayladığı ne de aklına gelen bir şeydir. O yüzden halifeliğin kaldırılması dünyadaki bütün Müslümanlarda bir anda büyük travmatik etkiler yapan bir gelişme olmuştur. Mesela Hindistan Müslümanları bu halifeliğin varlığı sayesinde kendilerini global anlamda İslam aleminin bir parçası sayıyorlar, yalnız hissetmiyorlardı. O yüzden 1. Dünya Savaşı esnasında Türkiye'ye bütün İslâm dünyasından olduğu gibi en çok yardımın Hindistan Müslümanlarından geldiğini biliyoruz. Şimdi bu ortam ve bu bağlam içerisinde Halifeliğin kaldırılmış olduğu ve bütün dünya Müslümanlarının bir anda kendilerini bir tür organsız bir beden veya bedensiz organlar şeklinde, ama her halükarda dağınık, dolayısıyla hiçbir işe yaramayan organlar şeklinde hissetmelerini getiren bir süreç yaşanmaya başlamıştır.

Hilafetin Yokluğunu Telafi Arayışları ve İhvan

1924 yılında halifeliğin kaldırılmasına dünyanın her tarafından ciddi tepkiler yükselmiştir. Diyebiliriz ki, Türkiye'nin Kurtuluş savaşını vermiş olması nasıl bütün İslam âleminde büyük heyecan yaratmışsa, halifeliğin kaldırılması da aynı ölçüde birçok kesimde hayal kırıklığı yaratmıştır. Ama bu hayal kırıklığı aynı zamanda bir takım çözüm ara-

yışlarını da tetiklemiştir. İslam dünyasının her tarafındaki bu hayal kırıklığı var olan duruma, Müslümanların tüm dünyadaki bu dağınık vaziyetine bir teslim oluş tavrına yol açmamıştır. Aksine bazı kesimlerde yeni bir çözüm arayışı da harekete geçirmiştir. Bu çözüm arayışlarının İslam dünyasına hediye ettiği ve ortaya çıkardığı iki çok önemli yapılanma söz konusudur.

Bunlardan bir tanesi Hindistan merkezli ortaya çıkan Mevdudi'nin başını çektiği Cemaat-i İslamî hareketidir. Pakistan'ın kuruluşu sırasında çok önemli roller üstlenmiş, bir İslam devletinin nasıl olması gerektiği, İslam dünyasının ve ümmetin birliğinin nasıl sağlanabileceğine dair çok ciddi tartışmaları da içeren projeleriyle ve görüşleriyle, Mevdudi çok önemli bir şahsiyettir. Esasen bu hareketin Hindistan-Pakistan'dan gelmesi tesadüf değildir. Çünkü hilafeti en çok önemseyen merkezlerden bir tanesi Hindistan'dır. Hindistan Müslümanları Osmanlı hilafetine hem gönülden bağlıydılar hem de bu bağlılığını büyük fedakârlıklarla gösteriyorlardı. Bu ilgi ve bağlılık sadece popüler düzeyde bir şey değil, aynı zamanda arkasında güçlü ve kurumsallaşmış bir ulema geleneği ve desteği de vardı. Halkıyla ulemasıyla Hint kıtasının Müslümanları Osmanlı'daki halifelığe çok önemli bir anlam yüklüyor ve hilafetin kaldırılmasına karşı en azından yapısal ve kadro olarak çok hazırlar. Yani halifenin yokluğuna tahammülleri yok, o yüzden de halifelik kaldırıldığı zaman bunun yerine hemen bir şeylerin ikame edilmesi hususunda kendi çözüm ve tedbirlerini harekete geçirebilecek kadar geniş bir tabanları ve yapılanmaları var.

Hindistan'la ayrılık söz konusu olduğunda bu ayrılığın da Müslümanlara ne getirip ne götüreceği konusunda çok ilginç tartışmalar yaşanıyor. "Pakistan" yani tamamen ve her yönüyle Müslümanların yaşadığı ve hâkim olduğu ve aynı zamanda İslam'a göre hükmettiği bir ülke kurma projesine çok hızla angaje oluyorlar. Esasen Pakistan halifeliğinin yokluğunun telafisi anlamına gelecek şekilde bir tür telafi mekanizması olarak çok çabuk kabul görüyor. Pakistan fikri ilk anda çok cazip geliyor. Pakistan devletinin kurulmasıyla birlikte bir tür "halifesi bulunmayan Müslümanlara" bir merkez oluşturma düşüncesi bir bakıma onları Hindistan'dan ayrılmaya da ikna eden bir fikir olarak gelişiyor.

Halifeliğin kaldırılması karşısında gelişen ikinci bir yapılanma Mısır'da oluyor. Bu bağlamda Mısır çok önemli bir

merkezdir. Mısır'da Mehmet Ali Paşa'dan beri Osmanlı ile bir rekabet durumu söz konusu dolayısıyla halifeliğin en azından Osmanlının kontrolünden çıkması hususuna yönelik ciddi bir entelektüel destek var ancak yanı sıra orada yükselen bir İslamcılık da var. Tabiatıyla bu İslamcılık Osmanlıya rekabetten önce genel olarak dünyadaki Müslümanların birliğini önceleyen bir yaklaşıma sahiptir. Bu İslamcılığın ilk adımlarının kısmen Cemaleddin Afgani ve Muhammed Abduh tarafından atılmış olduğunu söyleyebiliriz. Hem Abduh hem de Afgani'de güçlü bir İslam birliği projesi var. Bu İslam birliğinin hangi merkez tarafından yürütüleceği esasen çok da önemli değildir. En azından Mısır'daki İslamcılar arasında İslam birliğinin ister Mısır ister Hindistan isterse de Türkler tarafından liderliğinin yürütülmesi hususunda tam bir serbestlik söz konusudur. Bu konuda bir tabu söz konusu değildi, asıl olan İslam'ın ilkelerinin İslam'ın ideal biçiminin nasıl uygulanacağı veya temsil edileceğiydi. O yüzden özellikle Muhammed Abduh'un temsil ettiği İslam siyaset düşüncesinde bir miktar gerçekçilik de var. Bu gerçekçilik ışığında, yeni nesiller oluşturmak, oluşturulacak olan yeni nesilleri batı medeniyeti karşısında geri kalmış olan İslam medeniyetinin yeniden canlandırılmasına bir zemin hazırlama kaygısı da had safhadadır.

Gelgelelim, halifeliğin kaldırılmasına bunlar da hazır değiller. Bütün bu tartışmalar yapılmaktadır. Esasen bu konuya yaklaşım tarzı ile Osmanlı'daki mukabil entelektüel gündem arasında bir paralellik vardır. Osmanlıda da halifeliğin mahiyetine ve yozlaşmışlığına dair ciddi eleştiriler var olsa da kaldırılmasına kimse hazır değil, hatta kaldırılmasını kimse istememektedir. Bunlar arasında şaşılacak şekilde, Ziya Gökalp ve Halide Edip Adıvar bile var. Bunun gibi birçok kimse halifeliğin kaldırılması fikrine ilk etapta çok yabancı. Ama sonuçta halifelik kaldırılıyor ve bu Türkiye toplumunda olsun İslam âleminde olsun ciddi bir etkiye yol açıyor.

Dolayısıyla Hindistan ve Mısır merkezli olarak görünen ve ilk etapta halifeliğin yokluğunun telafisine yönelik arayışlar uluslararası düzeyde etkili ve örgütlü iki önemli yapıyı ortaya çıkarıyor. Biri Hindistan merkezli Mevdudi'nin Cemaat-i İslamîsi, diğeri ise Mısır'da Hasan el-Benna'nın İhvanı Müslimin hareketidir.

İhvan-ı Müslimi'nin kurulmasının halifeliğin kaldırılmasından sadece 4 yıl sonraya tekabül ettiğini hatırlayalım. Başlangıçta 5-6 kişilik küçük bir grup, mütevazı bir hareket olarak ortaya çıkıyor ama hızla gelişiyor. Hızla gelişmesi biraz da baştan itibaren bahsettiğimiz, İslam dünyasında var olan bu boşluğun çok iyi değerlendirilmesine dayanıyor. Siyasal düzeyde, sömürge sonrası ulus devlet yapılarının hızla bütün İslam dünyasında Müslüman toplumları birbirinden ayıracak şekilde geliştiği bir dönemde anti-milliyetçi, ümmetçi, İslam birliği fikrini çokça işleyen bir söylem geliştiriyorlar. Dolayısıyla bu fikir, özünde herhangi bir ülkeye karşı olmadığı gibi Türkiye'ye de karşı değildir. Karşı olduğu tek şey bütün bu İslam ülkelerinin devletlerinin İslam'dan uzaklaşmış ve milliyetçi bir motivasyonla diğerlerinden ayrışması. Buna mukabil, cemaat bütün İslam dünyasında İslam'ın özünde var olan bir takım değerlerin ve unsurların harekete geçirilmesine dayanan bir söyleme sahip. Tam da bundan dolayı sadece Mısır'da değil bütün İslam dünyasında hızla yayılıyor. Filistin'de, Suriye'de, Lübnan'da, Suudi Arabistan'da, Ürdün'de, Tunus'ta, Cezayir'de, Fas'ta ve tüm İslam âleminde kısa bir süre içerisinde taraftar buluyor. Bu hareket aynı zamanda Mevdudi'nin Cemaat-i İslami hareketi ile de buluşuyor, birleşiyor. Söylemleri zaten birbirine çok yakın, benzemediği konularda da birbirlerini etkileyerek bir anda ikisi birden uluslararası büyük bir sivil güç oluşturuyorlar.

Bu düzeyde, bir bakıma halife yoksa bile İhvan-ı Müslimin'in ve Cemaat-i İslami'nin birlikteliği, resmi değilse de söylemsel koalisyonu, bütün İslam dünyasında iktidarda olmasa bile muhalefette yeniden bir İslam birliği fikrinin, neşvünema bulmasına yol açıyor. Şimdi, tekrarlamak gerekirse bu hareketin hızla bütün İslam dünyasında yayılması İslam dünyasında var olan bu boşluğa dayanıyor ve bunu da bir ölçüde dolduruyor. İslam dünyasının her tarafında yayılan hareket daha sonraları özellikle 2. Dünya Savaşı'ndan sonra Arap dünyasından Avrupa'ya yapılan göçlere de büyük etki yapıyor ve bu esnada Avrupa'da da yayılıyor. Hâlihazırda İhvanın sadece Arap ve İslam dünyasında değil Avrupa'da da çok ciddi kolonileri vardır. Hatta Avrupa'da halen altı ayda bir toplanan bir Fetva ve Araştırma Komisyonu vardır ki, bir içtihad kurumu gibi çalışıyor. İhvan tarafından organize edilen ve Avrupa'da "aynı anda iyi bir Müslüman ve iyi bir vatandaş olmak" gibi son derece gerçekçi

sorulardan bakan bir vizyonu var. Şu gerçeği çok iyi görüyor ve ona göre hareket ediyor: Avrupa'da Müslümanlar artık neresinden bakarsanız kalıcı bir unsur. Dünyanın her tarafından saygın âlimler, akademisyenler, sosyolog, felsefeci ve ilahiyatçılar bir araya gelerek altı ayda bir Avrupa'da artık kalıcı olan bu nüfusun gündelik hayattan daha üst düzey toplumsal sorunlarına kadar bütün meselelerin İslami açıdan çözümünü ele alıyorlar. Yani Avrupa ülkeleri İhvan'ın diğer İslam ülkelerinde olduğu gibi bütün topluma nüfuz edebilecekleri bir yer değil. Müslümanların azınlık olduğu bir yer ve orada Müslümanların yaşamına dair yeni bir fıkıh geliştirmeye çalışıyorlar.

Uluslararası Örgütlülüğün Kattığı Ufuk

Bu noktada şunu söylemek lazım: Aslında bu kadar çok farklı toplumlardaki örgütlenmesi, toplumsal, kültürel ve siyasi şartlarda, çok farklı fıkıhların ve İslami pratiklerin ortaya çıkabileceği hususunda İhvan-ı Müslimin'e çok ilginç bir ufuk kazandırmış bulunuyor. Küresel örgütlülüğe sahip bir teşkilat olarak kendiliğinden kazandığı bu ufku özellikle kaydetmek gerekir. Çünkü İslami hareketlerin bir kısmı çok fazla mevzi ve yerel kalmakla eleştirilebilir. Oysa İhvan-ı Müslimin'in bir farkı da bütün dünyadaki örgütlenmeleri, cemaat pratikleri, yaşam ve sosyal pratikleri dolayısıyla hepsine fetva yetiştirmek gibi bir misyon adına bütün farklı koşullara İslam'ın ilkelerinin farklı uygulanabilme marjlarını değerlendirebilmiş, en azından bu ciddi problematikle sürekli olarak yüzleşmiş olmasıdır.

Bunun önemi şuradan ileri gelir; bu kültürler arası geçişlilik vizyonu, hilafetin kaldırılmasından sonra İslam fıkıh geleneğinin inkıtaya uğramasına karşılık cemaat eliyle en azından kendine özgü bir yolla üretmeyi beraberinde getirmiştir. Yani cemaat bu misyonu büyük ölçüde yerine getirmeye devam etmiştir. Bu ona aynı zamanda çok büyük bir gerçekçilik özelliği de kazandırmıştır. Yani farklı ülkelerde sahip olduğu gücü bir yandan değerlendirmeye çalışmış, bir yandan da sürekli eli taşın altında olan bir cemaat sorumluluğu yüklemiştir. Yani bu kültürel ufuk onun sinik bir radikalizme sapmasını da bir açıdan engellemiştir. Ama radikalizme prim vermeyen bu yanı yer yer kendi cemaati içerisinde çıkan bazı grupların taleplerini yeterince karşılayamamış ve onların daha da radikalleşmesine engel olamamıştır.

Çünkü İhvan-ı Müslimin'in benimsemek zorunda kaldığı bu gerçekçilik veya reel siyaset durumu, onun zaman zaman daha radikal unsurlar karşısında fazla yumuşak ve tavizkâr bir görüntüye bürünmesine yol açmıştır.

Hareketin Uluslararası Yaygınlığı

Böyle olması onun daha uzun ömürlü ve dayanıklı olmasını sağlamıştır. Çünkü onu bu yönde eleştiren cemaatlerin büyük bir kısmı çok konjoktürel kalmış ve kısa bir süre içerisinde bir bakıma miatlarını doldurarak gelip geçenler arasına katılmışlardır. Bunlar arasında Cihad Hareketi'nden tutun, Mısır'daki daha radikal bazı hareketlere kadar, aralarında büyük şiddet içerikli eylemler bırakmışlarsa da bunlar çok uzun ömürlü olamamışlardır. Ama bugün İhvan-ı Müslimin Mısır'da bütün her şey geçip gittikten sonra neredeyse sabit kalan tek hareket olarak kalmıştır.

İhvan, Suriye'de bir dönem şiddete başvurma zorunda kalmış, örneğin Hama'dan önce o zamanki Hafız Esad yönetimine karşı neredeyse bir savaşı organize etme durumuna gelmişse de, büyük bir travmatik ve trajik bastırma hareketiyle karşı karşıya kalıp yeraltına çekilmek zorunda kalmıştır. Aşırı baskıcı bir yönetim altında pek yayılma fırsatı bulamamış olsa bile bugün yine de tekrar canlanan, direnişe geçen ve toplumda baki kalan tek sivil örgütlenme olarak temayüz etmiştir.

Bugün Tunus'ta koalisyonun en büyük ortağı olan NAHDA hareketi de Cezayir'deki İslami Selamet Cephesi de İhvan-ı Müslimin'in bir versiyonudurlar. Diyebiliriz ki Bosna Hersek'te Aliya İzzetbegoviç üzerinde de İhvan-ı Müslimin teşkilatının dolaylı veya dolaysız çok önemli bir etkisi olmuştur. Normalde, tarihsel ve kültürel olarak Bosna Türkiye'nin hinterlandıdır ama cumhuriyet döneminde Türkiye'nin bu bölgeyle irtibatı koptuğu, dahası bu bölgenin Müslümanlarının Türkiye'den beklentileri bittiği için uzun bir süre Bosna İslami açıdan Mısır'dan, özellikle İhvan-ı Müsliminden beslenmiştir. Bizzat Aliya İzzetbegoviç üzerinde hem Seyyid Kutub'un hem de Hasan El-Benna'nın çok önemli etkisi olduğu bilinmektedir. Müslüman genç hareketi olarak *İslam Deklarasyonunu* yazdıkları esnada İhvan'dan çok açık etkiler altında oldukları bariz bir şekilde görülmektedir.

İhvan'ın çok önemli bir etki alanı da Filistin'dir Baştan itibaren Arap-İsrail savaşlarında fedakârca katılımı dolay-

siyla zaten İslam dünyasında özel bir saygınlık kazanmıştır. Filistin Kurtuluş Örgütü'nün alternatifi olarak İslami Filistin hareketini örgütleyerek Filistin davasında öncü bir rol üstlenmiş olması onun uluslararası görünürlüğünü de, meşruiyetini de sürekli canlı tutmuştur. İsrail'e karşı önemli başarılar kaydetmiş olan Hamas hareketinin İhvan'ın Filistin şubesi olduğu bilinir.

İhvan ve Türkiye: Geçişler, Esinlenmeler

Haddi zatında İhvan'ın Türkiye üzerinde de bilhassa söylemsel olarak çok önemli bir etkisi olmuştur. Söylemsel olarak diyorum, çünkü İhvan-ı Müslimin teşkilat düzeyinde ciddi bir etkisi olmamıştır. Hatta denilebilir ki İhvan-ı Müslimin'in İslam dünyası içerisinde doğrudan teşkilatlanmadığı tek ülke Türkiye'dir. Gerçi benzer bir biçimde şimdiki dini lider M Ali Hameney'in devrim öncesi İran'da *Fizilali'l Kur'an*'ı çevirmiş olduğunu biliyoruz, o yüzden İran devrimi üzerinde de muhtemelen yine söylemsel düzeyde bir etkisi olmuştur.

İhvan'ın Türkiye üzerine etkisi ise sadece İhvan'ın bazı kitaplarının Türkçeye çevrilip okunmasından ibaret değildir. İslami eylem tarzı olarak da ortak bir akla sahip oldukları söylenebilir. Said Nursi'nin eylem biçimini büyük ölçüde Muhammed Abduh'tan aldığını söyleyebiliriz. Bu çok ilginç, kimsenin bilmediği, belki kolay kolay değinmediği bir etkidir. Said Nursi bir yerde değinmez ama yüzyılın başlarında Türkiye'deki bütün İslamcılar arasında Efgani ve Abduh'un düşünceleri gündemdedir, tartışılmaktadır. İki düşünür arasındaki tartışmalar veya ihtilaflar da kaydedilmektedir. Mesela Muhammed Abduh ile Cemaleddin Afgani arasında Safahat'ta Mehmet Akif'in onu çok güzel anlattığı şöyle bir tartışma yaşanır: Cemaleddin Afgani genellikle tepeden inme, daha ziyade devlet marifetiyle bir İslamlaşma ve eğitim programını savunurken siyasetin bu iş için kestirme imkânlar sağladığını düşünür. Bu yolu da Muhammed Abduh'a önerir. Abduh a der ki: "politika yolu biraz aldatıcı bir yoldur. Kısa vadede başarılar elde edersin ama uzun vadede hiç bir şey kalmaz onun için benim tercihim eğitim, insan yetiştirmek". Efgani sorar: "O kadar insanı nasıl yetiştireceksin?" Abduh cevap verir: "Son derece sabırlı bir biçimde insanı yetiştirmek lazım. Ben bir adam yetiştireceğim bir süre sonra o kişi ile beraber başka iki adam yetiştireceğiz

sonra 4 kişi olacağız, o 4 kişi sonra başka adamlar yetiştirecek 8 kişi olacağız". Cemaleddin Afgani kafasında öngördüğü değişim için gerekli olan zamanı zihninde tasarladığında belli bir rakama ulaşabilmek için bir ömür gerekeceğine karar verir ve der ki: "bu çok uzun, yorucu bir yol." Oysa doğru olan budur ve Mehmet Akif de tercihini Muhammed Abduh'un bu önerisi doğrultusunda kullanır ve "İnkılâp istiyorum hem de Abduh gibi" derken kastettiği şey budur.

Birebir insan yetiştirmek Said Nursi'nin de Cumhuriyet döneminde başvurduğu bir yoldur. Said Nursi de o dönemlerde Cemaleddin Afgani ve Muhammed Abduh'un bu tartışmasından hem haberdar hem de etkilenmiş görünüyor. Bu anlamda böyle bir etki de var. Daha sonra Abduh'un bu çizgisinin Hasan El-Benna tarafından da benimsendiği görülüyor. Bire-bir insan yetiştirmek İhvan'ın cemaatleşme modelinin anahtarıdır. Yoksa söylemsel olarak Risale-i Nur ile İhvan söylemi arasında ciddi farklar vardır. *Risale-i Nur*'da mesela güçlü bir Kur'an'a dönüş vurgusu yoktur. Yani bir Kur'an hakikatlerine dönüş söylemi vardır, ama işlevi itibarıyla Kur'an'ın doğrudan okunması, anlaşılması gibi modern İslamcılığın önemli vurgularından ziyade, anlaşılması bir aracı üstadın rehberliğini gerektiren fazlasıyla batini bir Kur'an hakikatleri söylemi. İhvanın söylemindeki Kur'an'a dönüş hareketi ise son derece nettir. Söylemsel içeriği uluslararası alanda bütün Müslümanlar arasında yayılmaya daha müsaittir. Belki edebiyata yer vardır ama fazla sübjektif batini yorumlara yer yoktur. Bu açıdan net ve basit bir söylemi vardır aslında: Kur'an'a dönüş, İslam'ın siyasal temsili ve İslam birliği.

Minyeli Abdullah, hikâyesi Mısır'da geçen ama aslında bütünüyle Türkiye'den bahseden bir roman. Mısır'ın bir kasabasında yetişen Abdullah isimli birisinin hikâyesini anlatır. Orada aslında Nurcu söylem ile İhvanî söylem arasında söylemsel anlamda ciddi bir mesafe var. Doğrusu Minyeli Abdullah'ın tipik bir Nurcu olarak temsil veya ifade ettiği İslami söylem ile herhangi bir Minyelininki arasında neredeyse uzaktan yakından bir ilgi yoktur. Ama orada kendine özgü İslami anlayışın tebliğinde tecrübenin paralelliği çok çarpıcı biçimde ortaya çıkıyor: İslam'ı tebliğ şekli, insan yetiştirmek, insan eğitmek. Hatta *Minyeli Abdullah*'ta Mısır'da yaşayan ama İhvanî olmayan biri olarak Abdullah'ın ağzından İhvan-ı Müslimin'in bir Müslüman cemaat olarak gere-

ğinden fazla siyasallaşmasına dair bir eleştiri vardır. Oysa bu hak edilmiş bir eleştiri değildir. Bu siyasallaşma bir yandan siyasallığın tabiatına dair farklı bir anlayıştan bir yanda da Türkiye'nin şartlarıyla Mısır'ın şartları arasındaki farktan kaynaklanan bir şeydir. Türkiye'de çok katı bir laiklik politikası izlenirken ve İslami söylemle herhangi bir siyasal söylemi buluşturmak neredeyse imkânsızken Mısır şartlarında biraz daha farklıdır. Çünkü Mısır'da daha 1923'te anayasa-ya konulan ve hep geçerli kalmış madde dolayısıyla devlet bizi İslam devletidir. Ayrıca Mısır zaten bir Arap toplumdur. Dolayısıyla orada hiç bir dönemde Türkiye'dekiyle karşılaştırılabilir derecede katı bir laiklik politikası izlenmemiştir ve izlenemezdi. Türkiye şartlarında *Minyeli Abdullah*'ın resmettiği bir takım uygulamalar var ki, Mısır'da geçmiş gibi anlatılır. Hâlbuki Mısır'da öyle şeyler olamaz. Böyle bir farkın altını çizmek gerekir. Kuşkusuz romanın serbest kurgusu içinde böyle bir yol denenmesine bir şey diyecek değiliz, ama burada özellikle bu etkilenmeyi ifade etmek açısından dikkat çekici bir şey olduğunu söylemek istiyorum.

Daha sonra Mısırda İhvan-ı Müslimin'in bütün İslam dünyasında bir İslam birliğini tesis etme konusunda bir tür telafi yani halifenin yokluğunu telafi mekanizması gibi çalıştığını görüyoruz. İhvan'ın bunda büyük ölçüde başarılı olduğunu, belki devletleri buluşturamasa bile, yani siyasal bir İslam Birliği fikrini gerçekleştiremese de toplumların birbiriyle İslami bir fikriyat ve hissiyat içerisinde tekrar yakınlaşmalarına, birbirlerinden kopmamalarına önemli bir katkıda bulunuyor. Benzer çalışmalar ile çok yakın ilişkiler de kuruyor. Mesela Suudi Arabistan'da Suud Krallığı'nın baştan beri böyle bir söylemi var olsa bile böyle bir politikası yoktu. Hem söylemi hem politikayı birleştiren ilk Kral Faysal'dır. Kral Faysal İhvan-ı Müslimin'den hem çok etkilenmiş, hem de çok yakın irtibat içinde olmuştur. Hatta Seyyid Kutub'un yargılandığı ve idama mahkûm edildiği esnada Cemal Abdunnasır'a bizzat devreye girerek idamını durdurmaya çalışmıştır. Onda da benzer bir arayış söz konusudur. İslam dünyasında birliği tekrar tesis etme konusunu kendine dava etmiştir.

Kısacası halifenin yokluğunun İslam dünyasında ortaya çıkardığı iki büyük örgütlenmeden biri olarak İhvan-ı Müslimin Arap baharı süreci yaşandığı güne kadar bir açıdan dünyada İslam âlemindeki bu rolüyle çok fazla dikkat çek-

meyen ve önemsenmeyen bir hareket olmuştur. Doğrusu hep ilgi konusu olmuştur ama bir yere kadar, başarıya ulaşmamış ve hep başarısızlığa mahkûm bir hareket olarak ele alınmıştır. Oysa bu süreç içerisinde İhvan sivil toplum düzeyinde çok güçlü etkinlik kanalları oluşturmuştur. Aynı sivil toplum düzeyinde küreselleşmeyle birlikte yaşanan ve dünyada bütün bu iletişim patlamasından iletişim kanallarının açılmasından fevkalade faydalanmasını da bilmiştir. Belki de özel olarak faydalanmayı ilk etapta hesaplayamamış olabilir ama kendi doğasının bir parçası gibi olan iletişim kanalları onun önünde alabildiğine açık yeni fırsat alanları da oluşturmuştur. Bu sayede ihvan kendi söylemini bütün İslam dünyasındaki taraftarları arasında geliştirme yolu bulmuştur.

Sorunlar Ve Kısıtlılıklar

Tabi ki bütün bunlar İhvan'ın baştan itibaren her yerde mükemmel işlemiş bir örgüt, söylemi itibariyle bugünkü Müslümanların dünyadaki bütün ihtiyaçlarına mükemmel cevap veren bir örgüt olduğu anlamına gelmiyor. Kuşkusuz kendi içerisinde de birçok çelişkiler, çatışmalar ve sorunlar yaşamaktadır. Bu sorunlardan en önemlileri: mesela şu anda İhvan yönetimi içerisinde hep var olmuş çatışmalardan biri, gençlerle yaşlılar arasındaki kavga. Gençler bugünkü dünyayı biraz daha farklı okuyorlar. "Daha iyi" okuyorlar demek istemiyorum "farklı" okuyorlar. Yaşlılar biraz daha farklı okuyorlar. Bugün başta Mısır'daki hürriyet ve adalet partisinin ekipleri arasında olmak üzere cemaatle o partiyi kuran insanlar arasında böyle bir ihtilafın izlerini görebiliyoruz. Bir bu tarafı var.

İkincisi zaman zaman çok geleneksel selefi bir anlayışın etkisi altında kalabiliyorlar. Bugün selefilerin ayrı partileri de var. Bu selefi hareketin İhvan'dan ayrıştıktan sonra onun üzerinde bir baskı oluşturduğunu da hesaba katmak gerekiyor. Bu baskı yüzünden İhvan'ın çok güçlü ve günümüzün şartlarına çok daha uygun daha cesur bir alternatif geliştiremediğini söyleyebiliriz. Benim gördüğüm mesela Yusuf El-Karadavi'nin bir söylemi vardır: Karadavi bugün İhvanın uluslararası planda kabul gören saygın bir âlimidir. Bu âlimin değişik yerlerde yaşayan Müslümanlar için verdiği fetvalar gerçekten dikkate değer ve ayrıca analizi hak eden fetvalardır. Avrupa'da yaşayan Müslümanlar için konuştuğu

bir dil var. Arap dünyasında yaşayan Müslümanlar için geliştirdiği bir dil var. Yani bir fakih olarak resmen siyaset üreten bir figür Yusuf El Karadavi. Tabi her zaman isabet ediyor olduğunu söylemek mümkün değil. Bazen çok yanlış şeyler de söylüyor ama onun bu siyaset üreten figür olma boyutu üzerinde ayrıca durmak lazım.

İhvan-ı Müslimîn, uluslararası alandaki yaygınlığı dolayısıyla bugün gerçekten hiçbir örgütte benzeri olmayan ayrı bir vizyona sahiptir. Mesela bu yönüyle İhvan Türkiye’de, bir hareketle karşılaştırılabilir mi? Belki nur cemaati ile karşılaştırılabilir.

Türkiye’de İslami düşüncenin şekillenmesinde İhvan-ı Müslimin’in çok ciddi bir etkisi olmuştur. Bunun altını çizerek kaydetmek gerekiyor. Hasan El-Benna’nın kitaplarının okunmasıyla Milli Görüş camiasının fikriyatının şekillenmesinde ciddi bir etkisi olmuştur. Mesela Türkiye’deki İslamcılığın milli ve milliyetçi çerçeveden çıkmasında da İhvan-ı Müslimin’in etkisi çok bariz bir şekilde hissedilmiştir. Zaman zaman Hasan El-Benna’nın risalelerinde bazı sloganik ifadeler de gençlerin zihnine kazınmış değildir. Mesela Türkiye’deki İslamcılığın kendi içtihatlarını yapabilmesi için bazen bu sloganlarla baş etmek zorunda kaldığını da hatırlamakta fayda vardır. Mesela *Risaleler*’den zihinlere kazınan “anayasa Kur’an’dır” gibi bir slogan vardır. Bu çok ciddi problemler oluşturabilmiştir. Çünkü anayasa kavramının bir defa kendisini yok sayan, yani Kur’an-ı Kerimi bir anayasa kitapçığına indirgeyen bir yaklaşım oluşturmuştur. Kuşkusuz Hasan El-Benna bir konjektörde böyle düşünmüş olabilir ama teknik bir dil olarak anayasanın Kur’an’la özdeş olamayacağını, Kur’an’ın bir anayasa kitabına indirgenemeyeceğini bilmeyecek birisi değildir. Fakat bu, Türkiye’de Müslümanların halen anayasa üzerine düşüncelerini böyle bir slogan düzeyinde bırakan bir etki olarak işlemiştir. Bu Müslümanların makul ve etkili bir siyaset dili üretmelerini de uzun süre geciktirmiştir.

Benzer bir şekilde demokrasi karşıtı düşüncelerin oluşmasında da İhvandan en azından Seyyid Kutub’un ciddi bir etkisi olduğunu söyleyebiliriz. Bunda büyük ölçüde şu etkiyi hesaba katarız. 1952 yılına kadar aslında devletle bir ölçüde barışık bir sivil toplum örgütü olarak gelişen İhvan’ı Müslimin 1952 yılında bir darbeyi desteklemiş olmanın, darbeye birlikte hareket etmiş olmanın ceremesini çekmiştir. Belki

de o iktidarı darbe yoluyla değiştirmenin caiz olmadığını bu vesileyle öğrenmiştir. Çünkü askerle yapılan işbirliği ta o zamanda da Mısır'da Müslüman Kardeşler hareketine büyük bir maliyet getirmiştir. Geçmişe dönük böyle bir özeleştirici yapılmış mıdır bilmiyorum doğrusu ama edindiğim izlenim bu eleştirilerin birçoğunun sadece "yanlış subaylarla ittifak yapmış olmak" düzeyinde kalmış olduğu yönündedir. Gerçek anlamda bir askeri ihtilal yoluyla iş başına gelmenin kategorik yanlışlığına dair bir öz eleştiriyi ise doğrusu hatırlamıyorum.

Aynı şekilde mesela Sudan'da Hasan El-Turabi de askerle iş birliği yapmıştır. Darbeyi yapan Ömer El-Beşir'le beraber hareket etmiş ama o darbe kısa zamanda onun başını da yemiştir. Darbecilik yoluyla İslami bir kazanımın elde edilemeyeceğini Türkiye'deki Müslümanlar yaşadıkları tecrübelerle iyi öğrendiler. İhvanın onu öğrenmiş olduğuna dair en azından o tecrübeleri ile ne kadar öğrenmiş olduğuna dair doğrusu ciddi bir özeleştirici okuduğumu söyleyemem. Belki de yapılmıştır, ben okuyamamışım. Ama İhvan-ı Müslimin'in bugün bile Mısır'da askerle yaptığı bir dans vardır. Bu dans alabildiğine reel politik bir danstır. Yani yaşadığı onca tecrübeden sonra kendi kitlelerini bir daha öldürmemek, kırdırtmamak gibi aşırı temkinli bir yaklaşıma dayanıyor ki çok ta eleştirilebilecek bir davranış değildir. Çünkü bugün Mısır'da seçimler yapıldı İhvan. % 45'in üstünde oy alabiliyor, neredeyse hepsi kendi cemaat mensubu.

Sonuç olarak 1928 yılında küçük ve alabildiğine basit bir cemaat olarak kurulan İhvan-ı Müslimin bugün ciddi bir uluslararası güç ve Arap Baharı'nı yaşamış, yaşamakta ve ileride yaşaması muhtemel bütün ülkelerin geleceğinde önemli bir rolü olan bir hareket hâline gelmiştir. Hilafetin kaldırılmış olduğu bir zeminde İslam dünyasının doğal bütünlüğünü varoluş biçimiyle sergileyen, bu yolla "insanlar içinde çıkarılmış iyiliği emreden, kötülükten sakındıran hayırlı bir ümmet olma" talimatına uymanın ilgniç bir sonucu veya tezahürü olmuştur. Hareketin kurucusu ve soy ismiyle tevafuk eden bu binayı kurmuş olan Hasan el-Benna'yı rahmetle anıyoruz.